

40. Шаповал, Ю. Зазначена праця. – С. 334.
41. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1113. – Арк. 6.
42. Гулай, В. Проблеми охорони здоров'я населення західних областей України (друга половина 40-х – 50-і роки ХХ ст.) / В.Гулай // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. Вип. 8. – Дрогобич, 2001. – С.178.
43. Народне господарство Української РСР (в 1957р.). Статистичний збірник. – К.: Держстатвидав, 1957. – С. 411.
44. Кошарний, І. Я. Радянська Дрогобиччина / І.Я.Кошарний, М.В. Підпригорщук, І.І. Гапшенко, К.І. Скрипник. – Дрогобич: Облвидав, 1957. – С. 156.
45. Народне господарство Української РСР... – С. 364.
46. Шаповал, Ю. Зазначена праця. – С. 349, 350.

M. Senkov The daily life of western Ukrainian Peasantry (1944–1952). The article highlights the everyday life of the western Ukrainian peasantry under circumstances of preparation and implementation of the forced collectivization and during the period of the beginning of the existing of the farm system. Analyzing the hard living conditions of the peasants, the author emphasizes that their main reason of it was not so much the consequences of war, but the existence of a totalitarian regime, which led the anti-people policy.

Key words: Western peasantry, totalitarian regime, standard of living, education, culture and folk traditions.

Отримано 12.08.2014 р.

УДК 343.294-054.5(477.43)"195/196"

В. Адамовський

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ 50-х – ПОЧАТКУ 60-х РОКІВ ХХ ст.

В. Адамовський. Політико-правові засади реабілітації громадян України середини 50-х – початку 60-х років ХХ ст. В статті висвітлюється політико-правові процеси викликані та пов'язані з проведенням реабілітації жертв політичних репресій в Україні протягом 1953 – початку 60-х років, формування та вдосконалення нормативно-правових основ проведення реабілітації.

Досліджується цілий ряд важливих нормативно-правових документів, які поклали початок реформуванню карально-репресивної системи країни, розпочали процес перегляду справ незаконно репресованих громадян, відновлення їх прав та реабілітацію. Серед них особливе місце займає Указ Президії Верховної Ради СРСР від 27 березня 1953 року «Про амністію», який стосувалася осіб, засуджених на строк до п'яти років, а також за посадові, господарські та деякі військові злочини.

Описується процес пришвидшення роботи спеціальних комісій, що сприяло внесенню значних змін до законодавства та прийняттю цілого ряду нормативно-правових документів, які регулювали хід проведення реабілітаційних процесів.

Досліджувані нормативно-правові акти другої половини 50-х років були спрямовані на звільнення з ув'язнення осіб, ізоляція від суспільства яких не викликається інтересами державної і суспільної безпеки, хоча вони і скоїли злочини політичного характеру, а також посадові і господарські злочини.

Ключові слова: реабілітація, звільнення, компенсація, комісії, процес, нормативно-правові акти, амністія, укази.

Адамовский В. И. Политико-правовые основы реабилитации граждан Украины середины 50-х – начала 60-х годов XX века. В статье освещается политико-правовые процессы, вызванные и связанные с проведением реабилитации жертв политических репрессий в Украине в течение 1953 – начале 60-х годов, формирование и совершенствование нормативно-правовых основ проведения реабилитации.

Исследуется целый ряд важных нормативно-правовых документов, которые положили начало реформированию карательно-репрессивной системы страны, начали процесс пересмотра дел незаконно репрессированных граждан, восстановления их прав и реабилитации. Среди них особое место занимает Указ Президиума Верховного Совета СССР от 27 марта 1953 года «Об амнистии», который касался лиц, осужденных на срок до пяти лет, а также за должностные, хозяйственные и некоторые воинские преступления.

Описывается процесс ускорения работы специальных комиссий, что способствовало внесению значительных изменений в законодательство и принятию целого ряда нормативно-правовых документов, которые регулировали ход проведения реабилитационных процессов.

Исследуемые нормативно-правовые акты второй половины 50-х годов были направлены на освобождение из заключения лиц, изоляция от общества которых не вызывается интересами государственной и общественной безопасности, хотя они и совершили преступления политического характера, а также должностные и хозяйственные преступления.

Ключевые слова: реабилитация, увольнение, компенсация, комиссии, процесс, нормативно-правовые акты, амнистия, указы.

Тема політичних репресій в СРСР вивчена досить ґрунтовно, тоді як історія реабілітації їх жертв досліджена у меншій мірі і досить однобічно.

Проблематика реабілітації репресованих громадян доволі актуальна. Однак мусимо констатувати, що через цензурні обмеження й заборони питання реабілітації об'єктивно вивчалися і розглядалися лише в зарубіжних публікаціях, які переважно ґрунтувалися на матеріалах періодики та свідченнях очевидців. Вагому роль у розвитку історіографії за кордоном відіграли політичні емігранти і радянські правозахисники, такі як Кравців Б.¹, Мечник С.², Bilinsky Y.³, Krawchenko B.⁴, Lewytzkuj B.⁵, Nahaylo B.⁶, Van Goudoever A.⁷.

На початку 1990-х років з'являються дослідження вітчизняних учених з проблем реабілітації. Через розсекречення архівних матеріалів істотно розширюється джерельна база, питань суспільно-політичного розвитку України в першій половині XX століття торкнулися Баран В.⁸, Гончарук Г.⁹, Данилюк Ю., Бажан О.¹⁰, Кафарський В.¹¹, Корнейко А.¹², Русначенко А.¹³, Цокур Є.¹⁴

Дослідники політико-правового напрямку намагаються дати аналіз правової бази проведення реабілітації. Вони досліджували вплив політичних рішень партійно-державних органів на хід реабілітації, аналізували правові документи, які розкривали суть реабілітаційних процесів. Серед представників цього напрямку можна виділити А.Г. Петрова¹⁵, Л.В. Бойцова, В.В. Бойцову¹⁶.

Сьогодні вивчення процесу реабілітації з юридичної точки зору стає предметом багатьох сучасних досліджень. Численні публікації присвячені реабілітації депортованих народів. Історико-правовий аналіз процесів реабілітації досліджується Матюшиним П.Н.¹⁷, Петровим А.Г.¹⁸, Антоновим В.І.¹⁹, Кузнєцовою Є.С.²⁰, Мамічевою С.В.²¹, Путіловою Є. Г.²².

За час незалежності України опубліковано безліч документів по історії реабілітації громадян, репресованих з політичних мотивів в СРСР. Матеріали цих збірок наочно демонструють механізм ухвалення політичних рішень, розповідають про долі політичних діячів, постраждалих у сталінські роки. Але, незважаючи на це, все ж комплексних досліджень реабілітаційних процесів опубліковано обмаль. У більшості робіт реабілітація досліджується як невід'ємна складова частина процесу оновлення та зміни суспільно-політичного ладу в державі. Причиною цього є недоступність для дослідників значної частини матеріалів, з яких досі не знято гриф «цілком таємно», порівняно незначний термін від початку дослідження цих проблем²³.

Мета роботи полягає у висвітленні політико-правових процесів пов'язаних з проведенням реабілітації жертв політичних репресій в Україні протягом 1953 – початку 60-х років XX ст., формування та вдосконалення нормативно-правових основ проведення реабілітації.

Проведення реабілітації було неможливе без оновлення правової системи держави. Її гальмували та унеможлиблювали репресивні органи та застарілі правові норми, що продовжували діяти в державі. Тому одним з перших завдань було реформування усієї репресивно-каральної системи та оновлення законодавства.

До реформування суспільно-політичної та правової систем держави спонукали такі чинники: неможливість, недоречність та небезпечність утримання такої маси ув'язнених, безперспективність і відкрита згубність репресивної політики для усіх сфер суспільного життя країни, наростання помітного відставання радянської системи у галузях науки, техніки, культури та інших сферах, потенційна неможливість існування жорсткої тоталітарної системи без згубних наслідків для себе та міжнародного співтовариства²³.

Процес реабілітації незаконно засуджених розпочався майже відразу після смерті Й. Сталіна – в кінці березня 1953 р. Однак масового характеру реабілітація набула після XX з'їзду КПРС. Цей процес носив як цивільний, так і партійний характер. Зросла кількість звернень засуджених про помилування. Були ліквідовані позасудові органи масових репресій і терору. За завданням Президії ЦК КПРС реабілітацією займалися Верховний суд СРСР і Комітет партійного контролю при ЦК партії. Відміннялися несправедливі вироки не лише стосовно високопоставлених партійних, державних, комсомольських, господарських, військових працівників, але й простих громадян та цілих народів. Проте процес реабілітації йшов повільно.

У цей період було прийнято цілий ряд важливих нормативно-правових документів, які поклали початок реформуванню карально-репресивної системи країни, розпочали процес перегляду справ незаконно репресованих громадян, відновлення їх прав та реабілітацію.

Перегляд справ громадян, засуджених за політичними мотивами почався з Указу Президії Верховної Ради СРСР від 27 березня 1953 року «Про амністію» і торкнувся осіб, засуджених за політичними мотивами, лише частково, так як був орієнтований лише на амністію криміналітету.

Загалом амністія стосувалася осіб, засуджених на строк до п'яти років, а також за посадові, господарські та деякі військові злочини. Під амністію потрапляли вагітні жінки, неповнолітні віком до 18 років та жінки, що мали дітей до 10 років, чоловіки старше 55 років і жінки старше 50 років, а також засуджені, що страждали невиліковними хворобами. Указ Президії Верховної Ради СРСР передбачав зменшення наполовину терміну покарання тим, хто був засуджений на строк п'ять років. Як наслідок, серед звільнених в'язнів було багато карних злочинців, оскільки за політичні злочини строки ув'язнення, як правило, були більшими ніж 5 років²⁴.

Указом також було визнано за доцільне переглянути кримінальне законодавство СРСР і союзних республік, замінивши кримінальну відповідальність за деякі посадові, господарські, побутові та інші менш небезпечні злочини заходами адміністративного й дисциплінарного порядку, а також пом'якшивши кримінальну відповідальність за окремі злочини.

Проте процес реабілітації йшов повільно. Це зумовило необхідність прийняття ряду нормативно-правових актів. Найбільш важливим серед них був Указ Президії Верховної Ради СРСР від 1 вересня 1953 року «Про ліквідацію Особливої наради при міністрі внутрішніх справ СРСР»²⁵.

4 травня 1954 року Президія ЦК КПРС прийняла рішення про перегляд всіх справ на осіб, засуджених за «контрреволюційні злочини» та одноїменний наказ Генерального Прокурора СРСР, міністра юстиції СРСР, міністра внутрішніх справ СРСР та голови КДБ при Раді Міністрів СРСР, виданий 19 травня 1954 року. З цієї метою були створені спеціальні комісії, порядок роботи яких був визначений того ж дня²⁶.

Протягом 1953-1956 років була проведена робота по перегляду справ засуджених за контрреволюційні злочини, здійснено амністію та вибірково реабілітацію. Вже після XX з'їзду КПРС були внесені зміни до законодавства та прийнято ряд нормативно-правових документів, які регулювали хід проведення реабілітаційних процесів. Однак, вже наприкінці 1959 року помічається згортання реабілітації та зменшення зацікавленості до неї з боку владних структур.

Після XX-го з'їзду КПРС було прийнято ряд нормативно-правових документів, що обумовили особливості реабілітаційного процесу. Серед таких, зокрема, слід виділити Постанову ЦК КПРС від 19 березня 1956 року «Про розгляд справ осіб, які відбувають покарання за політичні, посадові та господарські злочини», в якій відзначається, що не дивлячись на проведену велику роботу по ліквідації наслідків злочинної діяльності «викритої банди Берії і його спільників», в місцях позбавлення волі до цих пір продовжує залишатися значне число осіб, необґрунтовано звинувачених в контрреволюційних злочинах і засуджених по сфальсифікованих справах. В ув'язненні знаходиться також частина осіб, ізоляція від суспільства яких не зумовлена інтересами державної і суспільної безпеки, хоча вони і скоїли злочини політичного характеру, а також посадові й господарські злочини.

З метою якнайшвидшого звільнення вказаних осіб з місць позбавлення волі Центральний Комітет КПРС ініціював створення комісії Президії Верховної Ради СРСР для перевірки в місцях позбавлення волі обґрунтованості засудження кожної особи, звинуваченої в скоєнні політичного, посадового чи господарського злочину.

У той же час, не підлягали звільненню з місць позбавлення волі зрадники Бат'ківщини, особи, що здійснили терористичні акти, диверсії, шпигуни, шкідники, організатори і активні учасники контрреволюційного націоналістичного підпілля, а також карателі, засуджені за вбивства і катування радянських громадян в період Вітчизняної війни. Не підлягали звільненню також особи, засуджені за бандитизм, умисне вбивство, грабіжники, злодії-рецидивісти, злісні хулігани, розкрадачі соціалістичної власності, а також особи, засуджені за фальсифікацію кримінальних справ і інші небезпечні злочини²⁷.

Протягом 1956-1961 рр. було ухвалено низку нормативно-правових актів, які регулювали статус учасників ОУН, їхніх спільників і членів сімей, куркулів і їх рідних, еговістів, колишніх військовослужбовців армії Андерса. За постановою Ради Міністрів СРСР від 15 травня 1956 р. було звільнено зі спецпоселення членів сімей українських і білоруських націоналістів. Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 березня 1956 р. скасовано Указ від 21 лютого 1948 р. «Про направлення особливо небезпечних державних злочинців після відбуття покарання в заслання на поселення у віддалені місцевості СРСР»²⁸.

Станом на 15 жовтня 1956 р. на територію західних областей УРСР з місць ув'язнення, виселення і спецпоселень повернулося 49116 чоловік,

раніше засуджених за контрреволюційні злочини. З-поміж них в обласних центрах проживали 1324 особи, в містах обласного підпорядкування й районних центрах – 3991, решта - в сільській місцевості. До цих осіб застосовували паспортні обмеження, їм заборонялося проживати в режимних місцевостях²⁹.

Серед інших нормативно-правових документів, що обумовили особливості процесу реабілітації на Західній Україні, слід виділити Указ Президії Верховної Ради УРСР від 9 листопада 1956 року «Про заборону колишнім керівникам та активним діячам українського націоналістичного підпілля, які засуджені і відбули строк покарання, повертатися до західних областей України» та укази Президії Верховної Ради СРСР від 28 березня, 19 травня і 2 серпня 1958 р. та від 7 січня 1960 р. згідно з якими з учасників і співучасників націоналістичного підпілля, членів їхніх сімей та деяких інших категорій спецпоселенців знімалися обмеження щодо спецпоселення і вони звільнялися з-під адміністративного нагляду. Крім того, їм заборонялося без дозволу відповідного облвиконкому повертатись у місця, звідки їх було виселено, а також зазначалося, що зняття обмежень не передбачає повернення їм конфіскованого майна²⁹.

Загалом початок реабілітаційного процесу характеризувався позасудовими методами її проведення. Значну роль у цей час відігравали обласні комісії з перегляду справ осіб, засуджених за контрреволюційні злочини. Значними недоліками в їх роботі була неузгодженість дій, відсутність досвіду роботи, а подекуди й недбале ставлення до долі осіб, що підлягали реабілітації.

Незважаючи на відсутність належної правової бази, недоліки та помилки в роботі комісій і правоохоронних органів, прийняті ними рішення все ж сприяли процесу реабілітації.

Оновлення нормативно-правової бази проведення реабілітації, набуття певного позитивного досвіду та налагодження співпраці між державними органами сприяло значному пошквалюванню реабілітаційних процесів протягом 1956–1958 років. Але збільшення кількості звернень реабілітованих громадян та їх рідних з вимогами про реабілітацію до органів суду та прокуратури, невіршеність матеріально-побутових і суспільно-політичних проблем призвело до гальмування та поступового згортання процесу реабілітації. Однак остаточне зупинення процесу реабілітації відбулося лише в середині 60-х років.

Отже, результатом реабілітаційного процесу 50-х років ХХ століття стало звільнення великої кількості незаконно репресованих громадян. Більшість із них втратили своє майно, житло, грошові заощадження та інші матеріальні цінності. Постає необхідність правового врегулювання вирішення майнових питань та розробки для цього відповідної правової бази. Але до вирішення усіх проблем було далеко. Процес реабілітації носив досить обмежений характер, більшість громадян, які були звільнені з місць позбавлення волі та заслання не отримали повної реабілітації, а їх

права не були відновлені. Все це стало наслідком недосконалості законодавства та незавершеності реформ.

Примітки

1. Кравців Б. На багрянному коні революції: До реабілітаційного процесу в УРСР / Б. Кравців. – Нью-Йорк, 1960. – 63 с.
2. Мечник С. Від Сталіна до Горбачова / С. Мечник. – Нью-Йорк, 1990. – 150 с.
3. Bilinsky Y. The Second Soviet Republic: The Ukraine after World War II / Y. Bilinsky. – New Brunswick, 1964.
4. Krawchenko B. Social change and national consciousness in twentieth-century Ukraine / B. Krawchenko. – Oxford, 1987.
5. Lewytzkij B. Politics and society in Soviet Ukraine. 1953-1980 / B. Lewytzkij. – Edmonton, 1984.
6. Nahaylo B. Soviet disunion. A history of the nationalities problem in the USSR / B. Nahaylo, V. Svoboda. – London, 1990.
7. Van Goudoever A.P. The Limits of Destalinization in the Soviet Union. Political Rehabilitations in the Soviet Union since Stalin / Van Goudoever A. P. – Sydney, 1986.
8. Баран В. К. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів, 1996. – 448 с.
9. Гончарук Г. И. Расправа: Украинское повстанчество в советских документах 1954-1964 гг. в 2 ч. / Г. И. Гончарук, А. Е. Нагайцев. – Одеса: Астропринт, 2006.
10. Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст. / Ю.З. Данилюк, О.Г. Бажан. – К. : Рідний край, 2000. – 616 с.
11. Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух / В. Кафарський. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 832 с.
12. Корнейко А.О. Суспільно-політичний розвиток України в 1953-1964 рр. (на матеріалах західних областей) : дис. ... канд. іст. наук 07.00.01 / Корнейко Алла Олександрівна. – Л., 1999. – 173 с.
13. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: Сер. 1950-х – поч. 1990-х рр. / А. М. Русначенко. – К., 1998. – 720 с.
14. Цокур Є.Г. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні у 1953-1964 роках : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Цокур Євген Георгійович Запоріжжя, 2000. – 233 с.
15. Петров А.Г. Типология репрессий в СССР: опыт историко-правового анализа / А.Г. Петров. – М.: Центр гуманитарной литературы «РОН», 2004. – 308 с.
16. Бойцова В.В. Реабилитация необоснованно осужденных граждан в современных правовых системах : учеб. пособие / В. В. Бойцова, Л. В. Бойцова ; [науч. ред.: д-р юрид. наук, проф. В. Я. Бойцов]. – Тверь, 1993. – 104 с.
17. Матюшин П.Н. «Репрессии 1930-х гг. и политическая реабилитация 1950-х-начала 1960-х гг.: исторический опыт и уроки: на материале

- лах доктора исторических наук, профессора И.Д. Кузнецова» : автореф. дис. на соискание степени канд. ист. наук / П.Н. Матюшин. – Чебоксары, 2008. – 19 с.
18. Петров А.Г. Реабилитация жертв политических репрессий: опыт историко-правового анализа / А.Г. Петров. – М.: ИНИОН РАН РФ, 2005. – 316 с.
 19. Антонов В.И. Институт реабилитации и его уголовно-правовое значение : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08 / В.И. Антонов. – Ижевск, 2001. – 154 с.
 20. Кузнецова Е.С. Индустриальное развитие регионов России. Формирование законодательной базы реабилитации в конце 1980-х годов / Е.С. Кузнецов. – Режим доступа: [www.http://history.kemsu.ru](http://www.history.kemsu.ru).
 21. Мамичева С.В. Права жертв преступлений и злоупотреблений властью / С.В. Мамичева // Журнал российского права.– 2001. – № 7. – С. 96-106.
 22. Путилова Е. Г. История государственной реабилитационной политики и общественного движения за увековечение памяти жертв политических репрессий в России (1953 – начало 2000-х гг.) : автореф. дис. на соискание. учен. степ. канд. ист. наук : 07.00.02 / Е. Г. Путилова. – Екатеринбург, 2011. – 27 с.
 23. Цокур Є.Г. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні у 1953-1964 роках: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Цокур Євген Георгійович Запоріжжя, 2000. – 233 с.
 24. Указ Президиума Верховного Совета СССР «Об амнистии», 27 марта 1953 г. // Правда. – 1953. – № 87. – С. 1.
 25. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 1 вересня 1953 року «Про ліквідацію Особливої наради при міністрі внутрішніх справ СРСР» / Реабілітація репресованих. – К., 1997. – С. 152-153.
 26. Реабілітація репресованих. – К., 1997. – С. 160 -162.
 27. Постановление Президиума ЦК КПСС «О рассмотрении дел на лиц, отбывающих наказание за политические, должностные и хозяйственные преступления» П № 7/33 19 марта 1956 г. – Режим доступа: <http://www.coldwar.ru/hrushev/postanovleniye-prezidiuma-o-rassmotrenii-del.php>
 28. Указ Президиума Верховного Совета СССР «О направлении особо опасных государственных преступников по отбытии наказания в ссылку на поселение в отдаленные местности СССР». – 21 февраля 1948 г. – Режим доступа: <http://www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/480221.htm>.
 29. Брегеда М. В. Початок реабілітації учасників націоналістичного підпілля та її вплив на населення Західної України (1956-1961 рр.) / М.В. Брегета // Наукові записки НаУКМА. – 2009. – Т. 91: – С. 42-46.

Adamovskiy V. I. Political and legal basis for the rehabilitation of citizens of Ukraine in the mid 50's-early 60-ies of XX century. The article describes the political

and legal processes is caused by and associated with the rehabilitation of victims of political repressions in Ukraine in the period 1953 – early 60-ies, the formation and improvement of legal frameworks for rehabilitation.

Explores a number of important legal documents that gave rise to reform punitive-repressive system of the country, began the process of reviewing cases illegally repressed citizens, restore their rights and rehabilitation. Among them is the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR of March 27, 1953 «On Amnesty», which concerned persons imprisoned for up to five years, as well as for official, commercial and some military crimes.

Describes the process of expediting the work of the special commissions, which contributed to substantial changes in the legislation and the adoption of a series of legal documents, which regulate the course of the rehabilitation process.

Researched legal acts of the second half of the 50-ies were focused on the release from prison of persons, isolation from society which is not called by the interests of the state and public security, even though they have committed crimes of a political nature, as well as officials and economic crimes.

Key words: *rehabilitation, dismissal, compensation, commissions, process, regulations, Amnesty, the decrees.*

Отримано 05.08.2014 р.